

Қ.Т. Жұмағұлов, Н.М. Абдукадыров*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

БІРІНШІ КРЕСТ ЖОРЫҒЫНДА БАТЫС ЕЛДЕРІНІҢ ШЫҒЫСТАҒЫ ЭКСПАНСИЯСЫ ЖӘНЕ СЕЛЖУҚ МЕМЛЕКЕТІ (еуропалық материалдар бойынша)

Соңғы жылдары отандық медиевистикада Крест жорықтарының тарихы мен кресшілердің Шығыс халықтарына саяси, мәдени ықпалын зерттеу өзекті тақырыптардың қатарынан орын алып келеді. Сол сияқты, отандық ғылымда түркі мемлекеттері мен Еуропа елдері арасындағы байланыстар мен өзара тарихи ықпалдастық тарихын зерттеу күн тәртібіне ілінді. Бірінші Крест жорығында еуропалықтардың Шығыста жүргізген әскери басқыншылығына қарсы тұрған халықтардың бірі – түркі-селжұқтар болды. Ұсынылып отырған ғылыми мақалада, Селжұқ мемлекеті мен кресшілер арасындағы соғыс қимылдары, оның барысы мен нәтижелері қарастырылады. Селжұқ мемлекеті бұл кезде Шығыстағы ең ірі түркі-мұсылман мемлекеті болып, ол барлық халықтарды осы діни соғысқа шақырды. Соның негізінде Жиһад соғыстары орын алды. Осыған орай, ғылыми жұмыста Бірінші Крест жорығы кезінде түркі-селжұқтар мен еуропалықтар арасындағы соғыс қимылдары тек саяси тұрғыдан ғана емес діни тұрғыдан да талдауға түседі. Түркі-селжұқтар мен еуропалықтардың соғысы Шығыста мәдениет пен өркениеттер арасындағы соғыс ретінде де сипатталады. Зерттеу жұмысында алға қойылған негізгі ғылыми міндеттердің бірі – тақырыпты мәдени және өркениеттік қырынан зерттеу болып табылады. Орта ғасырларда түркі-селжұқтар Еуропа халықтарына ықпал етуші күшке айналды. Олар Бірінші Крест жорығында еуропалықтардың Шығыстағы соғыстарына тосқауыл болуға тырысты. Сондықтан, да бұл мәселені «Еуропа және түркі әлемі» тақырыбының аясында да қарастыру қажет. Мақала авторлары Селжұқ мемлекеті түркі әлемінің ең қуатты ортағасырлық мемлекеті екенін алға тарта отырып, Бірінші крест жорығы кезіндегі оның саяси және әскери қызметін зерделейді.

Түйін сөздер: Крест жорықтары, Селжұқтар, Византия, соғыс, өркениет, дін.

K. Zhumagulov, N. Abdukadyrov*

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

Eastern expansion of western countries and the Seljuk state during the first crusade (based on european materials)

In recent years, the study of the history of the Crusades, the political and cultural influence of the crusaders on the peoples of the East has become one of the most pressing topics in domestic medieval studies. Similarly, in domestic science, the study of the history of relations and historical interaction of the Turkic peoples with the countries of Europe was put on the agenda. During the First Crusade, one of the peoples who opposed the European invasion of the East were the Seljuk Turks. This scientific article examines the military actions between the Seljuk state and the crusaders, their course and results. The Seljuk state was the largest Turkic-Muslim state in the East at that time, and it called on all Muslim peoples to this religious war. On this basis, the Jihad war occurred. In this regard, the scientific work analyzes the military actions between the Seljuk Turks and the Europeans during the First Crusade not only from a political but also from a religious point of view. The war between the Seljuk Turks and the Crusaders was also characterized as a conflict between cultures and as a clash of civilizations. One of the main scientific tasks put forward in this work is to study the topic from a cultural and civilizational point of view. In the Middle Ages, the Seljuk Turks became an influential force for the European peoples. They tried to prevent European wars in the East during the First Crusade. Therefore, this issue should also be considered in the context of the topic "Europe and the Turkic World". The authors of the article, arguing that the Seljuk state was the most powerful medieval state in the Turkic world, study its political and military exploits during the First Crusade.

Keywords: crusades, Seljuks, war, civilization, Byzantium, religion.

К.Т. Жұмағұлов, Н.М. Абдукадыров*

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

**Восточная экспансия западных стран и государства Сельджукидов
во время Первого крестового похода
(по европейским материалам)**

В последние годы изучение истории Крестовых походов, политического и культурного влияния крестоносцев на народы Востока стало одной из самых актуальных тем в отечественной медиевистике. Аналогично в отечественной науке на повестку дня было выдвинуто изучение истории взаимоотношений и исторического взаимодействия тюркских народов со странами Европы. Во время Первого крестового похода одним из народов, выступавших против вторжения европейцев на Восток, были турки-сельджуки. В данной научной статье рассматриваются военные действия между государством Сельджукидов и крестоносцами, их ход и результаты. Государство Сельджукидов было крупнейшим тюрко-мусульманским государством на Востоке в то время, и оно призывало все мусульманские народы к этой религиозной войне. На основе этого произошла война Джихад. В связи с этим в научной работе анализируются военные действия между турками-сельджуками и европейцами во время Первого крестового похода не только с политической, но и с религиозной точки зрения. Война между турками-сельджуками с крестоносцами также характеризовалась как конфликт между культурами и как столкновение цивилизаций. Одной из основных научных задач, выдвинутых в данной работе, является изучение темы с культурно-цивилизационной точки зрения. В средние века турки-сельджуки стали влиятельной силой для европейских народов. Они пытались предотвратить европейские войны на Востоке во время Первого крестового похода. Поэтому этот вопрос также следует рассматривать в контексте темы «Европа и тюркский мир». Авторы статьи, утверждая, что государство Сельджукидов было самым могущественным средневековым государством в тюркском мире, изучают его политические и военные подвиги во время Первого крестового похода.

Ключевые слова: Крестовые походы, Сельджуки, война, цивилизация, Византия, религия.

Кіріспе

Әлем тарихында соғыстар мен қақтығыстар тарихын зерттеу, сол дәуірдің халықаралық қатынастарының мән-мазмұнына сараптама жасауда, сонымен қатар қоғамның ішкі дамуын зерттеуде де үлкен мағынаға ие. Сол сияқты Бірінші Крест жорығы мен ондағы түркі-селжұқтардың оларға қарсы соғыс қимылдары да Таяу Шығыспен Анадолыдағы қалыптасқан саяси ахуалдың нақты халықаралық көрінісін сипаттайды. Рим Папасының қолдауымен Батыс Еуропа корольдіктері тарапынан ұйымдастырылған Крест жорықтары діни, саяси және халықаралық мәселелерді қамтыған әлем тарихындағы ең негізгі процестердің бірі саналады. Оның басты мысалы Бірінші Крест жорығында айқын көрінді. Бұған дейін Крест жорықтары бойынша зерттеулерде көбінесе Батыс Римнің Византияға ықпалы және Шығыстағы Христиан дінінің Қасиетті орындарын иеленуге баса назар аударылды. Бірінші Крест жорығында Шығыста кресшілерге едәуір қарсылық көрсетіп, Шығыс халықтарын жойқын күштен қорғауда түркі-селжұқтарының ролі ғылыми зерттеулерде шағын көлемде ғана қарастырылды. Селжұқтардың қызметі мен роліне баса назар аударылмады. Бұл өз кезегінде

Крест жорықтарында түркі-селжұқтардың тақырыбын көтеруді қажет етеді.

Крест жорықтарында түркі-селжұқтардың еуропалық басқыншыларға қарсы соғыстарына қазіргі кезде еуропалық, ресейлік, түркиялық зерттеушілер ерекше назар аударады. Осы тұста селжұқтармен бірге жанама түрде «түрік-селжұқтар» деген тарихи-этникалық атау қатар жүреді. Еуропалық зерттеулерде көбінесе «түрік-селжұқ» атауына басымдық береді (Willemart, 1972: 10-12). Бұл атау селжұқтардың қазіргі түріктермен этникалық тұрғыдан жақын болуына орай айтылады. Дегенмен, «түрік-селжұқтар» деп те қолданылады. Себебі бұл кезде Шығыста селжұқтармен бірге оғыз-түркмен тайпаларынан шыққан басқа да түркі халықтары болды және олардың бәрі Селжұқ мемлекетінің құрамында аралас өмір сүрді.

Крест жорықтары Еуропада «Қараңғы ғасырларды» сипаттайтын негізгі факторлардың бірі болып ол сонымен қатар еуропалық феодализмнің ең анайы формасын сипаттаушы процесс болып саналады. Орта ғасырларда Батыс Еуропада таптық қоғамдарға тән болған халықаралық даудамалар мен талас-тартыстарды және кез-келген саяси мәселелерді шешудің негізгі жолы мен амалы соғыс болып, ол саяси мақсатқа жетудің

басты формасы ретінде саналды. Феодалдық қоғам тарихында соғыс – ол жаңа жерлерді жаулап алу арқылы табыс табудың және байлыққа кенелудің негізгі жолы ретінде саналды. Яғни орта ғасырларда күштінің әлсізге қыр көрсетіп, сол арқылы өзінің дәуірін сүрген тарихта көптеген қоғамдар мен мемлекеттер өмір сүрді. Сол сияқты өзінің күшіне мінген Батыс әлемі Крест жорықтарын жоспарлап, Шығысты өзінің бақылауында ұстау мақсатында оны жан-жақты «игеруге» асықты.

Демек, мақсат Шығыстағы Қасиетті орындарды қорғау ғана емес, Шығыстың бүтін байлығы мен барлығын иемдену болды. Осындай мақсатпен жүзеге асырылған Бірінші жорықта Кресшілердің тегеурінді қарсылығына барынша қарсы тұрған түркі-селжұқтардың күресі мен олардың саяси-әскери жағдайын зерттеу қажеттілігі тақырыптың өзектілігін арттырады. Сондай-ақ, селжұқтардың Кресшілермен арада болған соғыс қимылдарынан бөлек саяси, халықаралық тақырыптар мен соғыстың мұсылмандық Шығыс үшін діни, мәдени және өркениеттік мазмұнын зерттеу бұл тақырыптың маңызды тұстарының көптігін көрсетеді.

Тақырыптың өзектілігін айқындайтын маңызды ғылыми мәселелердің бірі – Крест жорықтарының тарихы қарама-қайшылыққа толы болуында. Қазіргі таңда зерттеушілердің көпшілігі батыс еуропалықтардың Шығысқа жасаған жорығы адамзат үшін қанды соғыс болды ма, әлде өркениеттік міндетін атқарды ма деген сауал бойынша өзара пікірталас туады. Дегенмен, медиевист ғалымдар мен сала мамандарының басым бөлігі Кресшілердің Шығысқа жорықтары ашық түрде жасалған басқыншылық деп санайды. Басқыншылықтың басты мысалдары ретінде кресшілердің Шығыстан басып алған жерлері мен олардың құрған мемлекеттерін басшылыққа алады. Алайда, кресшілердің селжұқтарға көрсеткен басқыншылық қимылдарына назар аудармайды. Селжұқтардың кресшілерден жеңілісін жай ғана бірер ауыз сөзбен тоқталып өтеді. Мұның өзі орта ғасырлардағы осы бір ірі халықаралық процестегі селжұқтардың ықпалын жеке тақырып ретінде зерттеуді қажет ететіні сөзсіз.

Кресшілердің Шығысқа жасаған алғашқы басқыншылық қимылдары тарихта Бірінші Крест жорықтары деген атқа ие болып, ол 1096-1099 жылдары орын алып үш жылға созылды. Крест жорықтарының пайда болу себептеріне тереңірек, түбегейлі түсініктеме беру, оның не-

гізгі кезеңдерін жан-жақты анықтау, тарихи тұп-тамырын зерттеу өз алдына үлкен тақырыптарды құрайды. Қарастырылып отырған тақырыпта Бірінші, яғни алғашқы крест жорығы кезеңіндегі Батыс пен Шығыстың қақтығысын, өзара ықпалдастығын көрсетуде түркі-селжұқтар мен кресшілер арасындағы соғыс қимылдары мен орын алған саяси процестерді жеке ғылыми мәселе ретінде көтеру бұл тақырыптың жеке-дара зерттеу қажет екенін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Крест жорықтарының оқиғалары мен жалпы бұл процесс еуропалық деректерде кең көрініс тапқан. Еуропалықтар мен Шығыс халықтарының санасында крест жорықтарының тарихи факттері әртүрлі, құбылыс ретінде сақталғаны сөзсіз. Зерттеу жұмысы бойынша деректер осы соғысқа қатысушылар мен сол заманда өмір сүрген куәгерлерден қалған мәліметтер болып табылады. Зерттеу жұмысында француз, итальян және латын тілдердегі әр түрлі деректер (хроникалар, жылнамалар, естеліктер т.б.) қолданысқа енді.

Бірінші Крест жорығы кезінде соғысты көзімен көргендердің бірі Граф Карно Стивеннің Никея түбінде түркі-селжұқтармен соғысы туралы жазбасы болды. Бұл жазба Г.Хагенмайердің жинағында жарияланған (*Epistola Stephani Hagenmeyer*, 1901: 138-140). Батыс деректерінің шынайылық деңгейлері мен материалдық негізі және толықтығы оқиғаның өрбуіне байланысты болып, ол оқиға куәгерінің, автордың немесе жылнамашының өмір сүрген уақытына, қандай тап өкілі болғанына және қоғамдағы орнына, саяси көзқарастарына, сонымен қатар жеке көзқарастарына да байланысты болды. Сол сияқты Бірінші крест жорығы мен соғыс кезінде кресшілер мен селжұқтар арасындағы соғыс қимылдарынан хабар беретін маңызды деректердің бірі Агилдік Раймондтың (Раймонд Ажилский) кітабы болып, ол «*Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*» – Иерусалимді басып алған франктердің тарихы деп аталады (*Raymond D'Aguilers*, 1868; 28-31). Бұл еңбек латын тілінде жазылып, бірнеше тілдерге аударылған. Автор 1095 жылы Рим Папасы Урбан II Клермон кеңесінде шақырған «әскери экспедиция» туралы жарлықтың негізінде ұйымдастырылған Бірінші крест жорығының бірнеше куәгерлерінің бірі болып табылады.

Бірінші крест жорығы кезіндегі маңызды деректердің бірі – Геста Танкреди (*Gesta Tancredi*

– Крест жорығындағы негізгі әскербасшылардың бірі Танкредидің қимылдары) болып, ол Левантта франк (соның ішінде Норман) билігінің орнауы тарихынан хабар беретін негізгі мәліметтердің бірі. Жұмыстың толық атауы – *Gesta Tancredi in Expeditione Hierosolymitana* (ауд. Иерусалим науқанындағы Танкредтің істері) деп аталды. Латын мәтіні мен француз тіліндегі Геста Танкредидің түпнұсқасы 1866 жылы Парижде «*Recueil des Historiens des Croisades*» дереккөздер жинағы болып (*Gesta*, 1866: 119-163) жарияланды. Геста Танкреди аталған жинақтың төртінші томына енгізілген. Бұл материалда кресшілердің Шығыстағы мұсылман халықтарымен, оның ішінде түрік-селжұқтармен соғыстары жайлы айтылады. Сол сияқты Шартрлық Фулхерийдің хроникасында Иерусалимнің кресшілер тарапынан қоршауы мен олардың селжұқтармен соғысы туралы мәліметтер (*Fulcheri*, 2013: 18-21) қамтылған.

Соғыстың бірінші кезеңдерін сипаттауда жылнамашылардың мәліметтері құнды саналады. Византиялық жылнамашы Матвей Эдесский «Хронография» атты жылнамасында зерттеу тақырыбы бойынша көптеген мәліметтер берген. Оның Бірінші крест жорығында кресшілер мен түрік-селжұқтардың соғыстарын сипаттаудағы деректік негізі өте құнды. Бұл еңбек армян тілінде жазылып, кейіннен латын, француз және басқа да еуропалық тілдерге аударылған (*Chronique de Matthieu d'Édesse*, 1858:115-120). Келесі бір византиялық дерек «Алексиада» болып, ол Византия тарихи әдебиетінің ең маңызды ескерткіштерінің бірі болып табылады. Оны Византия ханшайымы, император Алексей Комниннің қызы Анна Комнина жазған. «Алексиада» шығармасы 1056-1118 жылдар аралығын қамтиды. Ол Алексей Комниннің өмірі мен қызметін суреттейді және бұл еңбек тарихи сипатта болғанымен, тек фактілерді сипаттаумен шектелмейді, сонымен қатар әдеби шығарма болып табылады (*Comnène*, 1937:238-241). Алексиада шығармасы Бірінші крест жорықтарының оқиғаларын сипаттайды және соғыс басшыларының қызметінен хабар береді.

Ғылыми жұмыстың методологиялық негізі алдымен тарихи зерттеудің тарихи-салыстырмалы, тарихи-генетикалық және тарихи-типологиялық сияқты дәстүрлі әдістеріне негізделген. Сонымен бірге тарих ғылымының тарихилық, шынайылық, объективизм принциптеріне сүйенеді. Ол бойынша әрбір тарихи құбылыс немесе процесс өзінің шығуы, өсуі мен өрбуі кезінде

белгілі бір қозғалыс сипатында болып, ал қозғалыстың өзі – оны анықтаған себептер мен қоршаған ортамен байланысында белгілі бір уақыттың бөлігі ретінде қарастырылады. Сол сияқты крест жорықтары өзінің пайда болу алғышарттары мен себептері және оқиғаның желісі мен процесс аса үлкен уақытты алып, соның ішінде Бірінші Крест жорығы аса кең ауқымда жүрді. Сонымен қатар, зерттеуде еуропалық деректерді дәл түсінуге бағытталған герменевтикалық әдістер қолданылды.

Ғылыми жұмысты жазуда тәуелсіздік жылдарынан бастап қазіргі кезеңге дейінгі уақыт аралығында отандық тарих ғылымында болып жатқан өзгерістер басшылыққа алынды (Жұмағұлов, 2002: 9-12). Дүние жүзі тарихы мен Түркі мемлекеттерінің тарихын зерттеу жұмыстарына баса назар аударылып, онда селжұқ мемлекетінің тарихы мен Крест жорықтарының тарихына қатысты зерттеушілердің көзқарастары мен теориялық тұжырымдарына тоқталдық (*Cardini*, 2002:17-20). Сондай-ақ зерттеу жұмысында Крест жорықтары мен оның ғылыми проблематикасы бойынша айналысатын Батыс тарихшыларының және зерттеуші-ғалымдарының, теориялық тұжырымдары маңызы бар еңбектері мен негізге алынды (*Morrisson*, 1969:17-20).

Тарихнамалық шолу

Зерттеу тақырыбы, отандық ғылымда жаңа тақырыптардың қатарынан орын алады. Ал дүниежүзілік тарих ғылымында бұл мәселелер бойынша мәселелер арнайы аз көтерілген. Осы орайда, Бірінші крест жорығы мен онда селжұқтардың орны туралы мәселелер бойынша зерттеулерге тарихнамалық шолу жасайтын болсақ, бірінші кезекте бұл мәселе Крест жорығының жалпы тарихы бойынша тақырыптар аясында ішінара қарастырылды. Мұндай еңбектер Батыс ғылымында, кеңестік және ресейлік медиевистикада орын алып, негізінен француз, британ, неміс және итальян тарихшылары ғылыми тақырыптарды ашты. Еуропалық тарихшылар XVIII-XIX ғасырлардан бастап-ақ Крест жорықтарының тарихын зерттей бастады. Ол қазіргі күнге дейін жалғасуда. Әрине, олардың әрқайсысына жеке тоқталу мүмкін емес. Батыс ғалымдары Бірінші крест жорығы мен селжұқ мәселесін бүкіл Крест жорықтары аясында көрсеткен.

Алғашқы зерттеулер қатарында неміс тарихшыларының еңбектеріне шолу жасайтын болсақ, онда Зибел Генрихтің еңбегі құнды са-

налады (Sybel, 1841). Батыс Еуропаның ішкі жағдайын зерттей отырып крест жорықтарын қарастыру Зибельден бастау алды. Мәселені зерттеуде жаңа көзқарастардың қалыптасуы тарихты шынайы түрде түсінуге, оны зерттеуге серпіліс берді (Theodor, 1891). Сонымен қатар, неміс зерттеушілері тарапынан қазіргі кезеңге дейін бірінші Крест жорықтарын зерттеуде медиовист Николас ясперттің зерттеулерінде крест жорықтарының себептері мен ондағы батыс католик әлемінің Шығыстағы саяси және халықаралық жобаларына талдау жасалған (Jaspert, 2003: 20-25).

Келесі кезекте, Крест жорықтары, туралы жаңарған ғылыми тұжырымдама Францияда дамып, ол француз зерттеушілерінің еңбегінде айқын байқалды. Соның ішінде Бірінші Крест жорығы туралы мәселелер Режин Перноның (Pernoud, 1953:22-27) зерттеуінде қарастырылып, онда діни және халықаралық соғыс әсерлі суреттелген. Келесі бір француз тарихшысы Жан Ришар араб және батыс еуропалық деректерді мұқият зерттеп, Шығыстың латын патшалықтарын зерттеп, мәселеге қатысты тұжырым жасады (Richard, 1953:37-40). Француз тарихшысы П. Вийлмар кітабының мазмұны Бірінші Крест жорығының селжүктарға әсерін түсінуге мүмкіндік берді. Автор крест жорықтарына терең сипаттама бере отырып, кресшілер мемлекетінің құрылуына жеке тараулар арнап, сипаттаған, мұсылман әлеміндегі өзгерістерді, мұсылмандық Шығыстың бірігу жолындағы күрестің тарихын көрсеткен (Willemart, 1972:33-40).

Сол сияқты британдық тарихшылардың бұл тақырыптағы зерттеулері мазмұнды болды деуге болады. Британ тарихшылары Стивен Рансиманның (Runciman, 1987:25-31) редакторлығымен шыққан үш томдық Крест жорықтары кітабының бірінші томында тақырыпқа қатысты мәселелер қарастырылған. Сонымен қатар, Уильям Стивенсонның еңбегінде Батыс пен Шығыс арасында болған бұл ұзақ әскери-саяси қақтығыстың түбегейлі тарихын жан-жақты көрсетуге, оның күрделі эволюциясын және халықаралық қатынастар жүйесінде бұл оқиғалардың орнын анықтауға әрекеттенген (Stevenson, 1907:18-22). Томас Эсбридждің «Крест жорықтары тарихы» кітабын ееркше атап өту керек. Бұл жұмыста Крест жорықтарының тарихи түп-тамырын, түбегейлі тарихын әдейі зерттеуге талпыныс жасалған (Asbridge, 2010:25-31).

Бірінші крест жорығындағы кресшілер мен селжүктардың мәселесі түрік тарихнамасында

да ерекше орын иеленген. Түрік тарихшылары бұл мәселеге өзінің отан тарихы көзқарас тұрғысынан қарайды (Үәсар, 1997: 315-319). Түріктердің шығу тегі селжүктармен өте жақын болғандықтан, селжүктар тарихын өз тарихы ретінде қарастырады (Demirkent, 1997: 18-21). Олар Бірінші Крест жорығын Батыс әлемінің Селжүктарға қарсы халықаралық әскери кампаниясы сипатында көрсетеді (Altan, 2020:38-41).

Кеңестік тарихнамада крест жорықтарының мәселесі бір жақты және жалпы тақырыптың аясында зерттелді (Успенский, 1970). Кеңестік және оның заңды жалғасы Ресей ғалымдары негізінен оқиғаның сюжетіне назар аударып, оның басталуы, жорықтардың ұйымдастырылуы, кресшілер мен селжүктар (Заборов, 1980) арасындағы күрес христиандар мен мұсылмандардың соғыстары, Никей, Антиохия, Иерусалимнің алынуына шолу жасайды. Кеңестік ғалымдар Крест жорықтарын жалпылама зерттеді. Кеңес ғалымдарының Қасиетті жердегі христиан мемлекеттеріне емес, Батыстан басталған жорыққа баса назар (Ертов, 1978) аударуы байқалады. Олар Иерусалим корольдығына баса мән бергенімен, Антиохия князьдігі, Эдесса графтығы назардан тыс қалып қойғанын байқауға болады.

Нәтижелер

Жорықтың алғышарттары және идеологиясы

Орта ғасырларда Батыс Еуропа үшін мұсылмандық Шығыс белгісіз бір жабық әлем саналды. Еуропалықтардың санасында мұсылмандар үлкен жойқын күшке ие, ешбір келісімге келе бермейтін жабайы басқыншы халық ретінде бейнеленді. Бұл жағдай Батысқа ерте ортағасырлардағы Аттила бастаған ғұндардың варварлық кейпін елестетті. Еуропалықтар арасында мұндай қоғамдық пікірдің қалыптасуына XI ғасырда түркі-селжүктардың Византияға қыр көрсетуі мен олардың византиялықтарды Таяу Шығыстан қуып және ондағы Қасиетті орындарды мұсылмандар иеленіп жатқаны себеп болды. Оның басты мысалдары 1071 жылғы Малазгирт (Манцикерт) соғысында Византияның түркі-селжүктардан жеңілісі мен осы соғыста византиялықтардың Батыстан көмек сұрауы кезінде көрінді (O'Neill, 2010: 75). Айта кетерлігі, осы Манцикерт шайқасынан кейін көп ұзамай 1077 жылы Анадолыда селжүктардың Кония сұлтандығының құрылуы Византияның түркі-селжүктарға Кіші Азияны босатып беруімен сипатталды.

Түрік-селжұқтардың қысымының салдарынан Византия империясы қатты әлісреп кетті. Бұл жағдай Шығыстағы Христиан әлемі үшін өте ауыр соққы болды және ол Крест жорықтарына алғышарт қалыптастырды.

Оның басты себебі, сол кезеңдегі Византия императоры Алексей I Комнин 1095 жылы Папа II Урбанға елші жолдап, ол Пьяченца қаласында қабылданды. Пьяченца кеңесі кезінде елшілер түрік-селжұқтарға қарсы күресте көмек көрсету туралы Алексей I Комниннің өтінішін жеткізді. II Урбан императордың өтінішін қабылдап, көмек өте ауқымды түрде берілетіні жеткізілді. Осы жағдайдан соң Батыста католик шіркеуінің ұйымдастыруымен еуропалық билеушілер мұндай күшке қарсы тұру қажет екенін түсінді (Cerrini, 2000:223-226). Рим Папасы II Урбан Шығыстағы өсіп келе жатқан Ислам ықпалымен күресу қажет деп тапты және олардың Шығыста таралуы мен одан соң Жерорта теңізіне түсу ықтималдығын шектеу қажеттігін алға тартты. Қалыптасқан жағдай Папаның Шығысқа көзқарасын қатты өзгертті.

1095 жылы қараша айында Рим Папасы II Урбан Францияға келді. II Урбан француз қаласы Клермонда дінбасылардың кеңесін өткізеді. Папа Францияға бұл жердегі шіркеу істерін ғана реттеуге келмеген. Француз жеріне ене отырып, ол ақсүйектерге Шығыстағы христиандарға көмек көрсетпек ойы бар екенін білдіреді. Шамасы, Папа алдын ала мақсаты мен мағынасы анық іс-қимылдың қандай да бір жоспарын жасаған болса керек. Әрине, оған бірнеше ай уақыт керек екені белгілі. Ресми мәжілістен кейін, жылнамашылардың айтуынша, барлық қатысқан мүшелер собордың бекіткен қаулысын дұрыс орындауға уәде берген. 26 қараша күні II Урбан жиналған халықтың алдына шығып, салтанатты түрде сөз сөйледі. Папа католиктерді Жерорта теңізіне дейін жеткен мұсылмандарды, оның ішінде парсы тайпалары мен түріктерге қарсы соғысқа шақырды. (Cregut, 1895:32-33). Сонымен, Клермонда Батыс Шығысқа қарсы Крест жорығына шығу керек деген ұран тасталды.

1095 жылы 27 қараша күні Рим Папасы II Урбанның қатысуымен Клермон кеңесінде Шығысқа қарай аттану туралы шешім қабылданды. Ол бойынша: 1096 жылы Шығысқа жорыққа аттанатын болып, оған дайындық бекітілді. Соғыстың бастамашы Папа II Урбан болып, арнайы әскербасылар тағайындалды. Соғысты жүргізуші әскербасылар қатарына:

1. Лотарингия герцогы, Готфрид Бульонский мен оның бауыры Евстафия,

2. Болдуин Бульонский Готфрид пен Евстафияның ағасы;

3. Юстас Бульонский Готфрид пен Болдуиннің туысы;

4. Тулуза графы Раймонд;

5. Вермандуа и Валуа графы Гуго Вермандуа;

6. Фландрия патшасы II Роберт Отвил мен ұлы Боэмунд Отвил;

7. Византия императоры Алексей I Комнин.

Көрініп тұрғандай, әскербасылар нормандардан, француз және итальян дворяндарынан алынып отыр. Бұған қоса немістер мен Еуропаның ірілі-ұсақты княздіктерінен соғысқа барушылар іріктелді. Негізгі қатысушылар мен әскербасыларды сайлай отырып, алдағы уақытта бағындырылуы аймақтар жоспарға алынды.

1. Шығыста Христан дінінің Қасиетті жерлерді мұсылмандардан азат ету;

2. Христиан қажыларының тегін өтуіне кепілдік беру және киелі жерде тұру;

3. Император Алексей I Комнинге жаулап алған селжұқ түріктеріне қарсы көмек көрсету. Сондай-ақ, 1055 жылы селжұқтар тарапынан алынған Бағдат, Сирия және Палестинаны кері қайтару;

4. 1054 жылдан бастап Шығыс Христандары арасында алауыздықтан бұзылған бірлікті қалпына келтіру (Formoso, 2017: 9-10).

Рим Папасы II Урбан Иерусалимдегі Жаратушының табытын және «Шығыста мекендейтін бауырларын», яғни Шығыс христиандарды азат етуге шақырды. Сонымен қатар ол жаратушының атымен Крест жорығына қатысушыларға, «өз діні үшін күресушілерге» кінәсін жууға, ал «дінсіздермен» күресте өз жанын құрбан ететін әскерлерге мәңгі сыйлық беретіні айтылды. Бұл уәде Папа сөздеріне сензорлар мен әскерлердің алдында ерекше салмақ берді. Айта кетерлігі, бұл кезде Папа II Урбан кулыққа барып, француздар, итальяндар мен немістер арасынан ең күшейіп келе жатқан әскерилерді жорыққа аттандырды. Соғыс қимылдарына ешбір дипломатиялық қабілеті болмаған, болмысы мен моральдық-психологиялық тұрғыдан соғысқа әбден дайын деп саналған адамдар әскерге алынды. Басты мақсат, ешбір келісімсіз және өзара дипломатиялық қатынастарсыз тек Шығысты соғыспен барып басып алу болды.

Неміс тарихшысы Карл Эрдманн Крест жорықтарының Батыста үлкен халықаралық идео-

логияға айналғанын айтады. Шын мәнінде Крест жорықтары белгілі бір идеологияның аясында орын алды. Ол дінаралық қайшылықтарға бағытталған идеология еді. Крест жорығы идеясы христиандықтың әлемдік үстемдігін алдын ала анықтады. Мұнда ең қиын жағдай Батыс христиандар үшін Таяу Шығыстағы Христан дінінің Қасетті орындарына зиярат етуге жолдың жабылуы болды (Erdmann, 1935:18). Осыған байланысты бұл соғыс христиандар мен мұсылмандардың қарама-қайшылықтарының асқынған формасы болды.

Көріп отырғанымыздай, Селжүк мемлекетінің Таяу Шығыс пен Орта Шығыста және Кіші Азияда кеңеюі әуелде Византияға зор қауіп төндірді және сонымен бірге Батыс әлемінің назарын өзіне аударды. Батыста селжүктер мен басқа да мұсылман халықтарымен бірге арабтар деген түсінік қалыптасты. Осы орайда мына мәселеге назар аударған орынды. Батыс әлемінде Селжүк мемлекеті византиялықтар сияқты «түрік-селжүктер» елі деген атқа ие болғанмен, олардың түсінігінде селжүктер арабтар мен парсыларға жақын мұсылман мемлекеті деп саналды. Бұл әрине жаңсақ пікір. Селжүк мемлекеті негізінен түркі халықтары құрған мемлекет болып, ол Таяу Шығыс пен Персияны иемденген соң қуатты империяға айналған тұста оның құрамында түркілермен бірге парсылар мен арабтар өмір сүрді. Сондықтан, Батыс зерттеушілері Селжүк мемлекетін Шығыста қуатты мұсылман мемлекеті ретінде таныды. Крест жорықтары кезінде Ұлы селжүк мемлекетінің құрамынан шыққан Кония (Рум), Кермана және Сириялық сұлтандықтар өмір сүрді және олар кресшілерге жеке-жеке қарсылық көрсетті (Peacock, 2015:72-75).

Осылайша, 1096 жылы Батыс Еуропа елдерінен жоғарыда аталған рыцарлар мен әскербасылар бастаған жер қайысқан әскер Шығысқа аттанды. Әскердің қатарында негізінен шаруалар мен кедейлер және орта тап өкілдерінен құралған жауынгерлер жасақталды. Сондықтан тарихшылар христиандардың алғашқы әскери жорығын «Шаруалардың крест жорығы» деп жиі атайды. Оның себебі, жорыққа қатысуға алғаш ниет білдірген орта шаруалар болды. Папа II Урбан карттардың, мүгедектердің, әйелдердің, діни қызметкерлердің немесе монахтардың крест жорықтарына ант беруін қаламады. Оның орнына ол оны әрекетке шақырғаннан кейін әскери тап (дворяндар мен рыцарлар) крест жорығын жоспарлап, басқарады деп үміттенді. Алайда жоғарғы тап өкілдері II Урбанның үндеуіне жылдам

жауап қайтармады және керісінше шаруалардың қала орталықтарына жиналуымен басталды (Jackson, 2009:12-13).

Мыңдаған адам Константинопольге аттанды. Олар барар жол бойындағы қалаларды тонады. Жеңілген қауымдардың азық-түліктері мен материалдарын талан-таражға салу Орта ғасырларда әскери операцияларды қолдау үшін әдеттегі тәжірибе болғаны белгілі. Шаруалар Рейн жерін басып өтіп балқанға, одан ары ақыры Константинопольге жетті. Византия астанасына келген кресшілер қалаға кіре алмады. Анна Комнинаның хроникаларында «Кресшілердің үстінен қанның иісі аңқып, олар варварлар сияқты көрінді» – деп деп жазады (Comnène, 1937:311-318). Кресшілердің алғашқы легінің мұндай жағдайын көріп Византия элитасы варварларға қаты күдікпен қарады, оларды Батыстан көмекке келген кресшілер емес, варварлар деген күмәнді ой туды. Сондықтан император Алексей Комнин олардың көзін жоюдың жолдарын қарастырды. Византия билігі кресшілерді қабылдамаған соң олар селжүктермен және Константинополь айналасында жүрген көшпелі тайпалармен табыса келісе алмай соғысып жеңіліске ұшырады. Осылайша император кресшілердің алғаш келген тобына опасыздық жасады. Қазіргі кездегі зерттеушілер оқиғалардың бұл желісін түсіну үшін сол кездегі Византия қоғамының табиғатын түсіну керек деп тұжырымдайды.

Арадан біраз уақыт өтіп, 1097 жылы негізгі бөлім жетіп, оларды рыцарлар мен шіркеу тағайындағын әскербасылар бастап келді. Кресшілердің бұл легі де біраз уақыт сыртта қалып қойды. Бұл туралы ортағасырлық автор Фульхерия Шартрскийдің жазбалары хабар береді. Автор Византия империясының астанасы қабырғаларының астында бекінген крест жорықтарын бейнелейді. Ол: «Қаланың көз алдында шатырларымызды тігіп, он төрт күн жаттық. Біз қалаға кіре алмадық. Император біз оған зиян тигіземіз деп қорқып, бұған жол бермеді; Біз күн сайын тамаққа қажеттінің бәрін қабырғадан сатып алуға мәжбүр болдық. Тұрғындар мұның бәрін бізге императордың бұйрығымен әкелді» – деп жазады. (Foucher, 2006: 118-122). Осыған байланысты кресшілер Алексей Комнинді арамдық пен сатқындық жасаушы деп айыптады. Тіпті оған қарсы шығып Византияға қауіп төндіруді ойластырды.

Алайда, жағдайды терең түсінген император күші мен қуаты тасыған кресшілерден қауіптеніп, оларға жылы шырай таныта баста-

ды. Қалаға рыцарьлардың кіруіне рұқсат берді. Бес-алты адамнан тұратын шағын топтар кіріп, олар шіркеулерге дұға етуге барды. Батыс рыцарлары император Алексейдің қол астындағыларға қатыгез және дөрекі болып көрінді, ал оларды батыстықтар қорқақ деп санады. Дегенмен, Алексей Комнин кресшілердің келуін өз империясының қорғаны деп санап, Антиохия қаласын Сириямен бірге өзінен тартып алған түріктерді солардың көмегімен жеңуге үлкен үмітпен қарады. Ал, кресшілер сенім үшін күресіп, жаулап алған жерлерін сақтап қалуды көздеді (Prawer, 1972:22-25). Алексей Комнин өз империясын және халқын селжұқ түріктерінің агрессиясынан туындайтын аса ірі қауіптен қорғауға тырысып жатқан мемлекет қайраткері ретінде әрекет етті.

Кресшілер мен селжұқтардың Никея қаласы үшін соғысы

Крест жорығын бастайтын еуропалық әскерлердің негізгі бөлігі Кіші Азия жағалауында 1097 жылдың ақпанында жинала бастады, ал келесі бірнеше айда олардың саны біртіндеп 75 000-ға дейін өсті, оның ішінде 7500 ауыр қаруланған атты әскер және 35 000 жеңіл жаяу әскер болды. Олардың селжұқтарға келу уақыты өте қолайлы болды. Бірнеше ай бұрын Рум селжұқ мемлекетінің сұлтаны Кылыч Арслан жоғарыда аталған «шаруалардың крест жорығын» оңай жеңді. Франктердің екінші толқыны да аз қауіп төндіреді деп ойлап, ол Шығыстағы аумақтық дауларды шешуге кетті. Бірақ сұлтанның кетуі үлкен қателік болды, өйткені оның кетуі христиандарға көктемде Босфордан кедергісіз өтіп, арғы жағында әскери плацдарм орнатуға мүмкіндік берді. Бұдан соң Кресшілердің Никеяға қарай жылжуына мүмкіндік туды.

Бірінші Крест жорығында кресшілер мен селжұқтардың бірінші және ең негізгі түйіскен нүктесі Никея қамалы болды. Никея қамалы сұлтан Кылыч-Арсланның астанасы саналды. Византия императоры мен кресшілердің әскери жетекшілері арасында алғашқыда туындаған өзара келіспеушіліктерге қарамастан, тараптар тез арада ымыраға келіп, бір-бірін түсінгендей тарады. Күмәнді ойлар мен әрекеттер біршама сейілді. Константинопольден Кіші Азияға енгеннен кейінгі бірінші қақпа ол Никея қаласының қақпасы еді. Бұл туралы бірқатар зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде талдау жасалып, дегенмен онда селжұқтарға қарағанда кресшілердің позицияларына назар аударылған (Corliss, 2003:169-171).

Никея (Никея) қаласы орналасқан жері өте керемет, табиғаты әсем және бекінісі инженерлік өнерлік өнердің соңғы үлгісімен жабдықталып, бекінген қала. Батыс жағында оған іргелес үлкен көл жатыр, оның қабырғаларын қалған үш жағынан орлар қазылған және олар суға толтырылған. Бұдан бөлек, оның айналасы мықты қабырғалармен қоршалып, бұл қабырғалар, адамдардың шабуылынан да, машиналардың әрекетіне де (атыс қарулары) төзімді болды. Расында да, көрші мұнаралардан шыққан баллисталар бір-бірін жауып тұратыны сонша, оларға ешкім жақындай алмады.

Бұл қаланы 1078 жылы түркі-селжұқтар алып, ол византиялықтар үшін ең үлкен шығын болған еді. Кресшілер Шығысқа жылжу үшін осы қаланы алуы тиіс болды. Одан ары қарай жылжу мүмкін емес еді. Кіші Азияға енген кресшілер Никея қабырғаларына жақындап келді. Кресшілер 1097 жылы 15 мамырда қаланы қоршауға кірісу үшін алға жылжыды. Онда әртүрлі армия корпустары жиналды және олар қала халқымен соғысуда біраз уақыт Тарантолық князь Тарент Боэмундтың әскери қолбасшылығында әрекет етті (Frantz, 1934: 48-52).

Латындардың (кресшілер), яғни батысуеропалықтардың Кіші Азиядағы алғашқы мұсылмандық объект болған Никеяны византиялық әскермен одақтасу арқылы алу жоспарланды. Византия императоры Алексей Коининнің басты нысанаға алған объектісі осы Босфор жағалауынан біршама қашықтықта орналасқан Никея қаласы болды. Сондықтан ол кресшілермен тізе қосуға дайын болды. Кіші Азияның батысындағы түрік бекіністері Константинопольге қауіп төндірді, бірақ император бұған тойтарыс беріп отырды. Алексей енді өзінің жаңа қаруын, варвар франктерін Никеяға қарсы қолдануға шешім қабылдады. Кресшілердің Кіші Азияға қарай енуі олардың Византия императорына алғаш жасаған көмегі болды. Олар 6 мамырда Никеяға келген болатын. Алғашқыда, олар қамал алынбайды деп ойлады. Куэгерлердің айтуынша, қала «білікті адамдар қаланы биік дуалмен қоршап алғаны сонша, ол жаудың шабуылынан да, қоршау қозғалтқыштарынан да қорықпады» деп мәлімдеді.

Соғысқа қатысушы сол заманның куэгерлерінің бірі Гвиберт Ножанский қоршаудың жалпы көрінісін былай сипаттайды: «Ол жерде жиналған, әрқайсысы арыстан жүректі әскерлер, сондықтан ондағы барлық жауынгерлерді санамалап шығу мүмкін емес. Никея қамалының қабырғалары жан-жақтан қоршалғанын көру

қандай қуаныш, алтын жалатылған қоламен көмкерілген дулығалар мен қалқандар алтындай жарқырап тұрды» – деп сипаттайды (Bourgin, 1907: 178). Кресшілердің мақсаты Никеяны алу болды. Селжұқтар мен қала халқы мейлінше батыл қорғанды. Бұл соғыс кресшілер мен селжұқтар арасындағы аса ауыр соғыс болып, мұнда әскер саны өте көп болған. Осы орайда Никеяға қарай бағытталған әскер саны туралы әр түрлі мәліметтер бар екенін ескерсек, онда хронистер Гвиберт Ножанский мен Фульхерия Шартрскийдің мәліметтері бойынша кресшілердің жалпы саны 100 мыңнан астам болған және олар өте жақсы қаруланған (Фульхерий, 2020:59-60).

Христиандар қоршаудың бірінші кезеңінде жеңілуге өте жақын болды. Өз астанасының нақты қауіп төніп тұрғанынан хабар алған Кылыч Арслан көктемнің соңында Кіші Азиядан оралды. 16 мамырда ол қаланың оңтүстігіндегі тік, орманды төбелерден Никея алдында әскерге тосын шабуыл ұйымдастырмақ болды. Алайда, франктердің лагерінде тұтқынға алынған түрік тыңшысы азаптау және өлім қаупімен селжұқтардың жоспарларына опасыздық жасады, ол барлық құпия шабуыл туралы мәліметтерді беруге мәжбүр болды. Түркі-селжұқтар мен мұсылмандардың шабуылы басталған кезде латындар дайын болды және селжұқтардың саны аз болғандықтан, олар көп ұзамай Кылыч Арсланды шегінуге мәжбүр етті. Ол қашып кетті және оның әскерінің көпшілігі де зардап шекпеді, бірақ Никея гарнизонының әскери беделі төмендеді және моральдық жағдайы қатты бұзылды. Бұдан да үлкен моральдық әсер қалдыруға тырысқан кресшілер жүздеген адамның басын кесіп тастады.

Бұл кезде кресшілердің соғысқа тас-түйін дайындықпен келгені белгілі болды. Бұл туралы ортағасырлық Аахендік Альберт есімді хронистің жазба деректері мәліметтер бере алады. Оның айтыуынша, кресшілер Никеяның маңындағы Никомедия қамалына латын жасақтарын шоғырландырған, онда император Алексейдің өзі жағдайды бақылауда ұстаған (Alberti, 1979:562-563). Император Алексей соғыс қозғалтқыштарымен қамтамасыз етті. Қаланы қоршауға алған әскерге абырғаларға қағатын биік ағаш мұнаралар, баллисталар мен тас лақтырғыш құралдар әкелінді және соның күшімен қорғандар бұзыла бастады. Бірақ түріктер шебер садақшылар болған. Олар барынша қарсы күресті. Император Константинополь портынан жүзген кемелерге қала қоршауын бұзуға қажетті құралдары мен жабдықтарын әкелді.

Никея қаласының қоршауға алынуы кресшілер мен түркі-селжұқтар арасында орын алған ең ірі және ауыр соғыс оқиғаларының бірі ретінде Бірінші Крест жорығының тарихына енгізілді. Мұнда тек кресшілер ғана емес, сонымен бірге императордың әскерлерінің ықпалы өте күшті болғанын ескерген дұрыс. Олар құрлықтан да судан да әрекет етті. Соның бірі Никеядің оңтүстігінде созылып жатқан Аскания көлі арқылы әскери қимылдар жүрді. Император Алексей Комнин өз әскерін жергілікті түркі тектес ортадан шыққан суда жақсы жүзетін жалдамалы әскерилердің қайықтарына отырғызып жіберді. Бұл әдіс қалаға кірудің негізгі жолы еді. Бірақ, осыған қарамастан шайқас жалғаса берді. Император жағдайдың өте ауыр екенін және оның созылуынан қауіптенді. Ақыры, 1097 жылы 19 маусым күні шабуылдың қызған уақытында кенеттен бекініс қабырғаларының үстінде желбіреп тұрған Грек империясының туын көрді. Қала құлады. Алғашқыда қалаға тек императордың жауынгерлеріне ғана рұқсат етілді, олардан соң кресшілер шағын топтармен кірді. Қоршау жеті аптаға созылды, оның барысында Византия императоры қамтамасыз еткен азық-түлікке қарамастан, кресшілер зардап шекті, олардың көпшілігі аштықтан өлді.

Осылайша, екі айлық қоршаудан соң Никея құлады және оның құлауы кресшілердің алғашқы үлкен жеңісі саналды. Никеяның алынуы Бірінші крест жорығы кезіндегі грек-франк ынтымақтастығының жоғары нүктесі болды. Бастапқыда крест жорықтарының қатардағы адамдары арасында олжаның жоқтығына наразылықтар болды, бірақ Алексейдің одақтастарын жомарттықпен марапаттау туралы шешімі кресшілерді күмәнсіз қалдырды. Кейінгі Батыс жылнамалары Никея құлағаннан бері болған шиеленістерді едәуір арттырды, дегенмен Этьен де Блуаның үйіне жазған хаты одақтастар арасындағы достық пен ынтымақтастықты анық көрсетеді. Император науқанның келесі кезеңін талқылау үшін крест жорықтарының жетекшілерімен аудитория өткізді. Кіші Азия арқылы өтетін жол келісіліп, келесі мақсат Антиохия қаласы белгіленді.

Кресшілер мен селжұқтар арасындағы Дориля даласындағы шайқас

Никея қоршауынан кейін Бірінші крест жорығының әскері Кіші Азия арқылы Антиохияға аттанды. Никеяның қоршауынан соң кресшілер мен селжұқтардың түйіскен келесі бір саяси нүктесі ол Дориля (Дорилеум) даласы болды.

Бұл жер еуропалық тарихи әдебиеттерде «Горгони аңғары» деп те аталған. Никеядағы жеңістен кейін масаттанған кресшілер Таяу Шығыста Иерусалимге қарай жол тартты. Бірақ, ол үшін кресшілер ұзақ жолды жасуы керек еді. Кресшілер Сирия мен Палестинаға бағыт ұстай отырып, Никейден 1097 жылы 25 маусымда шығып, екі күннен кейін қазір Сакария деген атпен белгілі Галл өзенінің Сангарийге құятын жеріндегі көпірге келеді. Суы жоқ шөлді жермен жүруге тура келгендіктен, әскер екі корпусқа бөлініп, оны Готфрид, Раймунд, Ұлы Гуго және граф Фландрский басқарады. Басқа әскери корпусқа Боэмунд, Танкред және герцог Нормандский қолбасшы болады. Готфрид әскерлері оң жаққа, Боэмунд әскерлері солға қарай кетеді. Үш күннен кейін Боэмунд әскерлері Горгони аңғарына шығады. Кенеттен олардың алдынан тау жақтан селжүк сұлтан Кылыч-Арслан шығады. Сұлтан Кылыч Никеядағы орын алған сәтсіздіктен кейін жаңа күш жинап, кресшілердің соңынан жүріп, астананы жаулап алғаны үшін есеп айырмақшы болады.

Ал бұл Горгони аңғарына келген Боэмунд өз әскеріне шатырлар тігуге тапсырма береді. Өзен жағасына лагерьді орналастырып, ол жерге әскердің әлсіз бөлігін орналастырады. Боэмунд әскерлеріне жасалған шабуыл күшті болды, өйткені Кылыч Арсланның әскері сан жағынан көп еді. Кылыч Арсланның әскері латын лагеріне баса-көктеп кіріп, тек қана әйелдерге тиіспей, басқасын қырып жояды. Боэмунд шайқас даласына шыққаннан кейін жағдай өзгереді. Герцог Нормандский алтынмен апталған ақ туды ұстаған әскердің қолынан жұлып алып «Нормандықтар, соңымнан еріңдер!», – деп айқайлайды. Кресші рыцарьлар бірнеше сағат бойы шайқасып жатқанда, Готфридтің әскері келгенде, мыңдаған әскер қуанғанынан айғайлайды. Шайқас басында Боэмунд Лотарингия герцогына жаушы жіберген болатын.

Кешке шайқас аяқталып, мұсылман әскерінің жоғары шендегі үш мың адамы, төменгі шендегі 20 мың адамы өледі. Горгони аңғарынан ары екі миль жерде орналасқан мұсылман лагері кресшілер қолына өтеді. Кресшілер 4000 адамынан айырылады [139, с.25]. Крест жорығының алғашқы осы шайқасы «Дорилей шайқасы» деген атқа ие болды, қазір ол Түркияның Эскишехир қаласы болып табылады. Христиандар тарап кетпей, шайқасты жалғастырмақшы болды. Әрине, бұл шешім дұрыс болғанымен, азық-түлік, су жетпей жатса, қиын болатын еді. Тү-

ріктер кресшілер жүретін Каппадокия, Исаврия, Фригия жерлерінің бір бөлігін тонап, өртеді. Бұл шайқас орны түркі-селжұқтардың кресшілермен ең маңызды соғыс алаңы болды. Дорилей даласы туралы еуропалық хронистердің мәліметтерінде аз да болса айтылады. Альберт Аахенский еңбектерінде бұл жер «Догорганхи аңғары» деп аталады. Тек Анна Комнина бұл жерді «Дорилеум жазығы» деп нақты көрсетті (Комнина, 2006:110-113).

Дорилей шайқасында кресшілердің әскері бірден екі бөлікке бөлінді. Ол: Богемонд, Танкред, Нормандық Роберт және Стефан Блуа басқарған кемінде 20 000 адамнан тұратын авангард және Фландриялық Роберт, Ұлы Гуго, Готфрид Бульонский және Тулузалық Раймонд басқарған 30 000-нан астам адамнан тұратын негізгі күш болды. Ф.И. Успенский дереккөздерге сілтеме жасамай, Готфридтің шайқасқа қатысуын даулап: «Готфрид Дорилейдағы шайқасқа мүлде қатыспаған» – деп көрсетеді (Успенский, 1970: 20-25). Кеңестік тарихшының бұл тұжырымы Батыс ғылымында қате пікір деген баға алды. Альберт Аахенскийдің айтуынша, екі күн бірге жүріп өткен кресшілер әскері азық-түлік тапшылығына байланысты бөліну туралы шешім қабылдады (Knoch, 1966: 22-26).

Бөлінудің себептері нақты анық емес, өйткені деректер оны басқаша сипаттады. Негізгі армиямен бірге болған Раймонд Агильский дивизияны тым асығыс алға ұмтылған авангард командирлерінің қателігінің салдары деп есептеді. Раймонд Агильскийдің мәліметтері бойынша Селжүк сұлтаны Кылыч Арслан, Данышменд Гүмүштегін Гази және Кайсерілік Хасан Беймен бірге кресшілерден келетін қауіп-қатерді ескеріп, оған қарсы күштерін біріктірді. Олар Дорилеум маңында кресшілер 8 мыңдай әскермен жүріп келе жатқан жолдың екі жағында шабуыл ұйымдастырды. Данишмандтардың шығу тегі туралы өте аз мәлімет бар, олар негізінен түркі текті болып, олар армяндармен күш біріктіре алды. Богемонды басып алғаннан бастап шамамен 1102 жылға дейін олар селжұқтардың адал одақтастары болды (Talbot, 1968: 44-49). Айта кетерлігі, X-XI ғасырлардан бастап Византия аумағында түркі халықтары көп болды. Олардың тегі селжұқтарға жақын болды және оғыздардың басқа да көшпелі ұрпақтарынан құралды.

1097 жылы 30-шы маусымда селжұқтар Дорилейден алыс емес жерде орналасқан Порсук өзені бойында өз қарсыластарын күтіп жатты. Шілде айының 1 күні біріккен селжұқтар әске-

рі түнгі уақытта дайындалып, таулар арасынан кресшілерге шабуылды таңға жуық жасады. Ең алдымен Боэмунд Тарентский мен Фландриялық Роберт басқаратын лагерьдің алдыңғы қатарына шабуыл жасады. Селжұқтар кресшілерді жан-жақтан найзамен шабуылдады. Боэмунд шабуылға төтеп бере алды. Шабуыл күн өткен сайын қатігездік сипатқа ие бола бастады. Түс уақытында артта келе жатқан екінші әскер де соғысқа араласты, аталған әскер басын Раймунд Тулузский басқарды, таңертең соғыс басталғанда бұл қолбасшыға норманндар мен француздарға қауіп төнгенін жеткізетін елші жіберілген болатын. Өз жақтастарына көмек көрсеткен әскерлерді, сонымен қатар герцог Готфрид пен граф Вермандуа басқарды. Олардың басшылығымен соғыс барысы өзгеріске ұшырады. Уақыт өте келе Боэмунд әскерлеріне провансальдықтар да келіп қосылды. Сан жағынан басымдылық енді кресшілерде болды. Олардың қолынан жауларын қатты қыспаққа алу келді. Шабуылға сенімді селжұқтар қорғаныс жағынан әлсіздік танытты.

Дориля соғысында әскердің бөлініп әрекет етуі туралы француз тарихшысы Дж. Мишо былай дейді: «Олар енді шөл және сусыз жерлерден өтуге мәжбүр болғандықтан, армия екі корпусқа бөлінді. Соғысқа кірісер сәттерде олар тығыз байланыста болды және бірлесе әрекет етті. Оның пікірінше, крест жорықтарының әскерлері 70 мыңға жуық адам болған. Мұндай әскердің сумен, басқа да қажеттіліктермен қамтамасыз ету жергілікті ресурстардың жоқтығынан қиын болды. Төрт күннен кейін Дорилеумде кездесу жоспарланған болатын. Дж. Мишонның пікірінше, бөлінудің нақты себептері үлкен көлемде және біртұтас команданың жоқтығы болды (François, 1900: 65-66). Бұдан тыс, соғыстың барысына Папалық легат Адемара де Пюидің іс-әрекеттері өз әсерін тигізді. Қарулы әскер мен епископтың басқаруындағы провансальдықтардың үлкен жасағы (олар басқа басшылармен кеңесуге мүмкіндіктері болмады) селжұқтарға кенеттен артқы жақтан түтқиылдан шабуыл жасады. Екі жақтан қыспаққа алынған селжұқтар қару-жарақтарын соғыс алаңына тастап, жан-жаққа қаша жөнелді, тіпті сұлтан мен әмірлердің шатырлары қымбат заттарымен бірге алаңда қалып қойып жатты (Успенский, 1970: 117).

Селжұқтар сонымен, Дориля бойында қатаң жеңіліске ұшырады. Соғыстың мұндай нәтижесі Кіші Азиядағы көтерілістердің бағытын анықтауға ықпалын тигізді. Кресшілердің Сирияға

кеңінен жол тартуларына мүмкіндіктер пайда болды. Селжұқтардың ойсырата жеңілулері Византияның ұзақ мерзімге қауіпсіз болуына жол ашты. Осылайша, 1097 жылы 1 шілдеде крест жорықтарының алдыңғы қатарын көріп, селжұқтар оған шабуыл жасады. Олар жеңіске жетуге аз қалды, бірақ кресшілердің негізгі әскерінің бір бөлігі дер кезінде жетіп келіп, ол соғыс жағдайын өзгертіп жіберді. Кылыч-Арслан соғыс даласынан қашып кетті. Дорилеум шайқасы туралы берілген еуропалық деректерге сәйкес осы шайқаста кресшілер 4 мың, ал селжұқтар 3 мың адам шығынға ұшыраған шығынға ұшыраған (Asbridge, 2010:60-65). Рум сұлтандығының әскери қуаты әлсіреп, Дорилядағы жеңістен кейін кресшілер Анадолы арқылы іс жүзінде еш кедергісіз өз жорықтарын жалғастыра алды. Олардың Антиохияға тікелей жолы ашылды. Дориля даласындағы шайқастың кресшілер үшін және саяси-тарихи маңызы өте зор болып, оларға Шығысқа қарай жеңісті жолы ары қарай жалғасын тапты. Кресшілер селжұқтардың саяси өміріне ерекше ықпал етті.

Кресшілер мен селжұқтардың Кіші Азия мен Таяу Шығыстағы соғыстары

Дориля шайқасынан соң әскерлер алға қарай жылжыды. 1097 жылы тамызда кресшілер Иконияға (қазіргі Кония) жетті. Бұл жерде олар бір аптаға тоқтап, аздап кідіріп қалды. Оның негізгі себебі, кресшілер әр түрлі ауру түрлеріне шалдыға бастады. Дегенмен, олар тоқтаған жердің табиғаты адам денсаулығына және тынығу мен күш жинау үшін қолайлы болды. Содан кейін әскерлер тағы ұзақ жолға шықты. Ираклийға жақын жерде Боэмунд әскерлері селжұқ әмірлерін тағы жеңіліске ұшыратты. Онсыз да бұл әмірлерді Тавр тауына қарай бағыттау мақсатында кресшілердің әскерлері күтіп тұрған еді. Мұндай оқиға орын алған жағдайда селжұқтардың жерлері франктердің басып алуынан аман қалатын еді. Боэмундтің қайсар іс-әрекеттері бұл пиғылын көрсетті. Селжұқтар екінші рет кері шегінді.

Қыркүйек айында кресшілердің негізгі қолы Кіші Азияның Солтүстік Шығыс бағытындағы Кесария (қазіргі Кайсери қаласы) мен оның аймағы арқылы Тавр таулар тізбегін айналып өтіп, Марашқа жетуге шешім қабылдады. Бұл жолдың бағытын византиялық жасақтардың басшысы Татикий ұсынған болатын. Ол империяның саясатын қолдаушы тұлға ретінде мынадай мақсаты көздеді. Өздерінен алыс жатқан Константино-

поль вассалдық басшылығының қол астындағы армяндық княздарға билік жүргізуге тырысты. Кресшілердің басшылары Татикий кеңесіне құлақ асты, себебі олар көрсеткен жолдың бағыты басқа жолдарға қарағанда қауіп қатері аз болды және Тавр таулары арқылы өтетін қысқа Киликиялық және Сириялық таулы аймақтар арқылы Оронта даласына, одан ары қарай Антиохияға тікелей шығуға мүмкіндік берді. Бұл жол бағыты өте тар және жылдың жаңбырлы уақыты кезінде қиыншылықтарға толы болатын. Сонымен қатар, бұл жергілікті жердің билігі селжұқтардың қол астында болды, ал Татикий ұсынған жолдар бойындағы облыстарда діні бойынша армяндар мекендеген еді (Willemart, 1972: 29-34).

Осылайша, енді кресшілер Кіші Азияның оңтүстігіне қарай жылдам жылдам қарқынмен жылжыды. Жол-жөнекей кездескен халықтардың көп бөлігі тоналды. Олардың өз еркімен берілгендері ғана аман қалып отырды. Кіші Азияның, яғни Анадолияның оңтүсік аймақтарында өмір сүріп жатқан селжұқтар мен басқа да түркі-мұсылман тайпалары соңғы демі қалғанша кресшілерге қарсылық көрсетіп отырды. Алайда, Кресшілер мұнымен тоқтамады. Италиян әскерлерінің қолбасшысы Танкред, Готфридтің ағасы Балдуин фламандтықтармен алғы шепке жіберіледі. Ликаония арқылы өткеннен кейін олар жауды кездестірмеді осыдан соң олар Киликияны алуға тырысты. Алда келе жатқан қолбасшы Танкред Тарс бекінісінде тоқтап, қасиетті бұл қалада өз туын тігуге бұйрық береді.

Киликияда Танкред және Балдуин Булонский Тарс қамалы үшін өте ауыр соғыс жүргізді. Бастапқы кезде граф Балдуин Танкредпен біріге отырып селжұқтардың қол астындағы христиандар мекендейтін қалаға басып кіруді ұсынды, соңында қазынаны бөліп аламыз деген шарт қойды. «Қалаға бірге басып кіріп тонаймыз және кім көп қазынаны тартып ала алса сол аталған қазынаның иесі болсын» – деп нормандық белгісіз автор олардың ойларын сипаттаған болатын. Дегенмен бұл тонаушылық іс-әрекеттің жоспары жүзеге аспай қалды. Кресшілерге қарсы шыққан селжұқтар кері қашып ал қаланың христиандық халқы Танкред пен оның қоластындағы нормандарына қала есігін ашып берді, Балдуин бекініс басындағы қарсыластың жеңісін көріп билікті оған беруін талап етті (Richard, 1953, 388-402).

Айта кетерлігі, Киликияда және Анадолияның оңтүстік-Шығыс бөлігінде армяндар өмір сүріп олар да селжұқтардың көмегіне сүйенді және олардың қоластында болды. Жалпы, Кили-

кияға басып кіру кресшілердің іс-әрекеттерінің нәтижесіне өзіндік әсерін тигізді. Армяндарда қалған франктердің гарнизондары Антиохияға билік жүргізу мақсатында, селжұқтарға болашақта осы жергілікті жердің аумағында базаны сақтап тұруға кедергілер жасап тұрды. Бір жағынан, кресшілердің екі басшылары арасындағы талас-тартыс жергілікті жердің халқы христиандар мен мұсылмандар үшін сабақ болды. Кресшілердің, оның ішінде франктердің өз арасындағы қатынастары жақсы емес екендігі және бұл қалыптасқан жағдай қажет болса қарсыластар үшін тиімді болатыны белгілі болды.

Автор Фульхерий Шартрский капеллан Балдуин Булонский туралы былай жазған болатын: «Біз әртүрлі тілде сөйлесекте, дегенмен, біз дінге деген көзқарасымыз өте ұқсас, бір-бірімізге туыстардаймыз немесе ағамен бауырдаймыз». Латындық жылнамашылар мұндай қарым-қатынасқа сын көзбен қараған жоқ, кейінгі басқа буржуаздық бағытты ұстанған тарихшылар крест жорықтарын мұсылмандық Шығыспен күрестегі «Батыстың ұлылығы мен біркелкілігі» ретінде танытуға тырысты (Фульхерий, 2020:65-66).

Селжұқтардың әскерлері мен әулет өкілдері өз жасақтарымен оңтүстікке қарай ығыса түсті. Ал, кресшілер болса селжұқтар артта қалдырған жолдардың ізімен өкшелеп жылжып отырды. Кресшілер Анадолиядағы бекініс Кесариядан өтіп армяндық Команаға жол тартты. Бұл жерден Боэмундтың әскері Данишмендилердің соққыға ұшыраған жасақтарының соңына түсті, бірақ бұл әрекеттен ешқандай нәтиже шықпады. 1097 жылы қазан айында рыцарьлар бастаған көтерілістер Марашта да орын алды. Бұл жерге Балдуин Бульонский де жүздеген әскерлерімен келді, ол Марашта екі күн ғана болды. Артынша ағасы герцог Бульонскийдің кеңесі бойынша оңтүстік-Шығыстағы Евфрат жаққа жол тартты. Ол жеке княздық құруға ұмытылды. Балдуинді өз жоспарларынан бас тартуға әйелінің қайтыс болуы да, басқа кедергілерде өз ықпалын тигізе алмады.

Қыс айларын жолда өткізген Балдуин Бульонский келесі 1098 жылдың ақпанында бай, әрі көркем армяндық қала Эдессаны жаулап алды. Эдесса 1087 жылы селжұқтар тарапынан басып алынған болатын. Бұл қала мен оның аймағында селжұқтар мен армяндар тату өмір сүрді. Месопотамия мен Сирия арасында орналасқан қолөнер мен керуен саудасының ірі орталығы болып саналған Эдесса немесе Урха қаласын сонау Византия кезінде армяндық князь Торос билеген

еді (Заборов, 1977: 120-123). Балдуин Булонский Эдесса мен оның аумағына кіретін жерлерді жаулап алғаннан кейін Шығыста кресшілердің алғашқы мемлекеті Эдесса графтығының негізі қаланды. Кресшілер жорығының нәтижелі болулары және кресшілер мемлекеттерінің тұрақты түрде дамулары үшін Эдесса аумағын жаулап алу өте маңызды шешімдердің бірі болып саналды. Кіші Азиядағы византиялық жерлермен және армяндық Киликиямен кресшілердің байланысы жақсы болды. Сонымен бірге, болашақта Шығысты игеру мақсатында (Мардин, Диярбакир, Мосул, Бағдат) Эдесса «христиандықтың негізгі тірегі» ролінде атқарды.

Селжұқтар Эдессаны қорғауда ерекше қарсылық көрсетті. Дегенмен, мұнда селжұқтар кресшілердің күші жойқын екеніне анық көз жеткізді. Ендігі кезде кресшілердің жойқын күшіне қарсы соғысып жан тәсілім ету немесе жан сауғалап қашу жолы тұрды. Дегенмен, Эдессаны қорғауға әрекет еткен Мосул билеушісі селжұқ әскербасы Кербоға Антиохияға барар алдында оның жолында тұрған Эдессаны қоршауға алды, оны артта қалдырғысы келмеді (Setton, 1969: 314-317). Селжұқ билеушісі Барқиярұқ хан селжұқтардың танымал әскербасы Кербоғаны Мосулдың уәлиі етіп тағайындап, оған осы аймақтағы кресшілерді түншықтыруды тапсырды. Бірақ ол Эдессаны қайтарып ала алмады және керісінше ол көп уақыт жоғалтты. Кербоғаның жақындап келе жатқаны туралы хабарды алған крест жорықтарының басшылары оның Эдесса мен Антиохияны қорғау мүмкіндіктері іс жүзінде мүмкін болмайтынын көрсеткісі келді. Кербоғаның Эдессаны қоршауы оларға біраз уақыт берді. Кресшілер өз отрядтары арасында қабырға бөліктерін бөлу арқылы Кербоғаның жақындап келе жатқан әскерінен қорғауды қамтамасыз етті (Runciman, 1987:235-237). Дегенмен, күштердің теңсіздігінен 25 мамырда Кербоға Эдессаны қоршаудан бас тартуға мәжбүр болды. Осылайша кресшілер қаланы алып, бұл кезде селжұқтардың күші жетіспегендіктен, олар кері шегінді.

Эдесса кресшілерге берілген соң келесі кезекте Антиохия тұрғаны анық еді. Бірінші крест жорығының Шығыстағы ең негізгі нүктесі Антиохия болды. Эдессаны алған соң кресшілер Антиохияны алуды көздеді. Осы позицияда әмір Антиохияны қоршап тұрған кресшілерге қарсы әскермен аттанды. Ол кресшілер қаланы басып алып, қоршауға алған соң келді, бірақ шайқаста жеңіліп қалды. 1098 жылы Антиохия қаласын

латындықтар әскері қоршауға ала бастаған кезде селжұқтар барынша қарсылық көрсетті. Бұл кезде Мосул провинциясының басқарушысы болған Кербоға қаланы қоршауға тырысып жатқан франктерге қарсы шығады. Сұлтанға Эдессаны қайтару мүмкіндігі туғанын байқаған Кербоға 1098 жылы мамыр айы бойы қала іргесінде нәтижесіз тұрып қалды. Бұл жағдай оған кері әсерін тигізді. 1098 жылы маусым айының 2-інен 3-не қараған түні франктер Антиохияны басып алды. Кербоғаның саяси-әскери істері мен жоспарлары нәтижесіз қалды (Peters, 1971: 224-228).

Антиохия үшін болған соғыс қимылдары селжұқтар үшін оңайға түскен жоқ. 28 маусымда, кресшілер қаладан шайқасқа дайын болды. Фалангалар, сап түзеп, бір-біріне қарама-қарсы тұрып шайқасқа дайындалды, Фландрия графы аттан түсіп, үш рет жерге тағзым етіп, Құдайдан көмек сұрады. Кішкентай жау әскерімен оңай күресемін деп шешкен Кербоға қарамағындағы кеңесшілеріне құлақ аспай, әр бөлікке кезек-кезек емес, тұтас армияға шабуыл жасауға шешім қабылдады (Фульхерий, 2020:29-30). Алайда, ол сәтсіз болып, ендігі кезекте кулыққа барды және крест жорықтарын ұрыс үшін қиынырақ жерге тарту үшін шегінуге бұйрық берді. Осылайша, селжұқтар үшінші бір үлкен негізгі орталығынан қол үзді.

Бірінші крест жорығының селжұқтар үшін салдары және саяси мәні

Бұл кезде ең негізгі орталықтардың бірі саналған Иерусалим қаласының кресшілер тарапынан алынуы өте маңызды және негізгі тақырыптардың бірі саналады. Алайда, селжұқтар бұл қаланы алуға қарсылық көрсетпеді деуге де болады. Себебі, мұнда олар жеке немесе арнайы құрамда емес, тек арабтармен ғана қарсылық көрсете алды. Келесі бір себеп – бұл кезде Иерусалим қаласы мен оның аумағы Фатимидтер мемлекетінің қоластында болды. Дегенмен, сан жағынан басым болған және дайындығы өте жоғары болған кресшілерге селжұқтар да арабтар да басқа да халықтар төтеп бере алмады. Иерусалим 1099 жылы маусым-шілде айларында алынып, толықтай ойрандалды және тоналды. Осымен Бірінші крест жорығы аяқталады.

1096 жылы күзде Франция, Германия, Италиядан ірі феодалдар бастаған рыцарлар отрядының ұйымдасуымен басталған Бірінші Крест жорығының салдарынан Шығыс халықтарымен тоқтаусыз ұрыстар орын алды. Осылайша, Бірінші крест жорығы 1099 жылға дейін созыл-

ды. Шығыста мұсылман мемлекеттерінің, оның ішінде Селжұқ мемлекетінің қарамағында болған Сирия мен Палестина жерлерінде кресшілердің төрт мемлекеті пайда болды. Олар:

1. Иерусалим корольдігі.
2. Триполи графтығы.
3. Антиохия княздығы.

4. Эдесса графтығы. Олар кресшілердің Шығыстағы меншігі саналды (Frankopan, 2012:8-9).

Бірінші крест жорығының селжұқтар үшін салдары өте ауыр болды деп қорытындылауға болады. Себебі, бұл жағдай Селжұқ мемлекетінің іргесін шайқалтты. Ішкі тартыстар күшейді, алауыздықтар орын алды және бұл жағдай болашақта селжұқ империясының құлауына жол ашты. Селжұқтардың кресшілермен соғыста дайын болмай шығуына негізгі екі-үш себепті айтуға болады. Біріншіден, соғысқа селжұқтардың арнайы дайындығы болмады. Екіншіден, Крест жорықтарының ұйымдастырылуы қарсаңында түрік-селжұқ әулеттерінің арасында кикілжіңдер мен өзара тартыстар күшейген еді. Үшіншіден, кресшілердің дайындығы мен олардың соғыс идеологиясы өте күшті болды.

Селжұқтардың Никеядағы, Дорилаумдағы ауыр жеңілістері (Frankopan, 2012:147-149), Кіші Азия мен таяу Шығыстағы басқа да жеңілістері және Эдесса мен Антиохиядағы сәтсіздіктер Селжұқ мемлекетіне саяси және әлеуметтік, географиялық тұрғыдан өте ауыр болды. Оның басты мысалдары Бірінші Крест жорығының кресшілер үшін рухани тұрғыда тиімді болғанын, Византия үшін саяси тұрғыдан тиімді болғанын атауға болады. Мысалы, соғыстың салдарынан Алексей Комнин бұрын түріктер басып алған жерлерде Византия билігін қалпына келтіру үшін әрекеттенді (Maueg, 1965: 98-101). 1097-1099 жылдары византиялықтар Смирна, Сарды, Эфес пен басқа да аймақтарды селжұқтардан кері қайтарып алып, Родос пен Хиос аралдарын қайтадан өзіне бағындырды.

Кресшілер үшін Шығысты азат ету – бұл тарихи мұра мен менталитеттің қалыптасуының кейбір кезеңдері ғана, бұл өз кезегінде қажылық және миссионерлік сияқты ежелгі дәстүрлі христиандық тәжірибелермен бірге крест жорығы идеясының пайда болуына ықпал етті. Бірінші Крест жорығы Шығыстағы христиандарды мұсылмандардан азат ету мақсатында ерекше дайындықпен ұйымдастырылғанын ескерсек, бұл әуелде Ислам әлеміне және оның ішінде Шығыстағы қуатты мұсылман мемлекеті Селжұқ империясына қарсы тікелей ұйымдастырған

соғыс деп тұжырымдаймыз. Өйткені, Византияның үлкен бөлігі мен Шығыстағы Христиан дінінің қасиетті орындары селжұқтардың қоластында болды және кресшілер оларды кері қайтару үшін селжұқтармен аянбай соғысты.

Селжұқтармен соғыс жобасының мәні басқаша болды және ол Рим шіркеуінің өзіндік жобаларынан тыс сипатта болды. Олар: грек шіркеуін Рим ықпалына беру; Таяу Шығыста католицизмнің ықпалын кеңейту; бірте-бірте Византияны күшпен және саяси қысыммен Папа ықпалына енгізу және грек-православие шіркеуінің байлығына ие болу. Іс жүзінде Папаның діни үндеулері болашақ Крест жорықтарының ұрандарынан асып түсті. Бұл үндеулерді саяси мазмұнда көбінесе еуропалық рыцарьлар түсінді.

Бірінші крест жорығының үлкен бөлігі еуропалық рыцарлар мен ордендерге қарсы селжұқтардың соғысымен сипатталды. Сонымен қатар, Бірінші крест жорығы Шығыс пен Батыс қақтығысына әкеп соқтырған аса ірі халықаралық оқиғалар желісі саналды. Батыс еуропалықтар мен Шығыс елдерінің, оның ішінде селжұқтардың белсенді қатысуы оның қазіргі кезде жаңа қырларын ашуда. Бірінші крест жорығы селжұқтар үшін Батыста, яғни Христиан әлемінде византиялықтардан да ірі және жойқын күштің бар екенін көрсетіп берді. Бұл жағдай келесі крест жорықтарына дайын болу керектігін ұғындырды. Керісінше, кресшілер де Шығыста осындай түркі-мұсылман халықтарының бар екенін және олардың үлкен империя құруға деген ұмтылысын сезінді. Мұның бәрі кейіннен осы селжұқтардың көмегімен және ықпалымен құрылған Осман мемлекетінің сыртқы саяси өмірінде кездесіп жатты. Осылайша, Бірінші крест жорығының тарихын қарастыру арқылы Еуропа мен Таяу Шығыста халықаралық жағдайлар жөнінде түсінікті кеңейтуге мүмкіндік туады.

Қорытынды

Крест жорықтары дәуірі бүгінгі күнге дейін үлкен қызығушылық тудыратын тарихи тақырыптардың бірі болып табылады. Ғылыми жұмыстың тақырыбы мазмұны еуропалық деректер негізінде зерттеліп отырғандықтан, зерттеу жұмысында еуропалық материалдарға басымдық берілді және солар бойынша қорытынды жасалды. Бірінші Крест жорығы ең алғашқы және аса ірі жорықтардың бірі болып, ол еуропалықтар мен селжұқтар арасында ғана емес, тұтас Батыс пен Шығыс арасында орын алған ау-

қымды соғыстар мен саяси процестерді көрсетті. Бірінші Крест жорығының салдарынан Жерорта теңізінің Шығыс жағалауында ортағасырлық Левант пен Месопотамияда кресшілердің мемлекеттері құрылды. Шығыста құрылған мемлекеттер бұл аймақтағы қасиетті мекенде Батыс Еуропаның анклавын құрумен сипатталды. Бұл әрине селжұқтар үшін саяси тұрғыдан өте ауыр болып, дегенмен, олар кейіннен бұдан сабақ ала білді. Қорыта айтқанда, Бірінші крест жорығы селжұқтар үшін өте ауыр және үлкен тарихи тәжірибе болды. Селжұқтар кресшілермен соғысу арқылы Шығыс халықтарының алдында өзінің

тарихи миссиясын орындағандай із қалдырды. Шығыс әлемінің, оның ішінде селжұқтар сияқты түркі-мұсылман халықтарының батылдығы бұл жорықтың барысында ерекше көрінді. Бұған зерттеу жұмысының мазмұнын құрап отырған еуропалық ортағасырлық авторлардың мәліметтері куә бола алады.

Ғылыми мақала, ИРН BR24993132 – «Ватиканның және Батыс Еуропа елдерінің жаңа құнды материалдары бойынша Түркі әлемінің ерте және ортағасырлық тарихы мен мәдениеті» атты бағдарламаның есебінен жарияланды

Әдебиеттер

- Albertus (1879). Alberti Aquensis. Historia Hierosolymitana. Paris: Imprimerie national. – 713 p.
- Altan, Ebru. (2020). “Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi”. // Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, №12, S. 35-50
- Asbridge Thomas. (2010). The Crusades. The War for the Holy Land. London. Sydney. New York. Toronto, – 767 p.
- Bourgin Georges. Guibert de Nogent: Histoire de sa vie (1053-1124). Paris: A. Picard et fils 1907. – 249 p.
- Comnène Anne. (1937). Alexiade (règne de l’empereur Alexis I Comnène 1081-1118). ed. Leib, Bernard, Vol.1. Paris: Les Belles Lettres. – 343 p.
- Cardini Franco. (2002). Studi sulla storia e sull’idea di crociata. Milano: Editoriale Jouvence, – 510 p.
- Chronique de Matthieu d’Édesse (962-1136). Continuée par Grégoire le prêtre Paris: A.Durand, 1858. – 507 p.
- Cerrini S. (2000). Urbano II, beato. Enciclopedia dei Papi, Vol.1, Rome: Istituto della Enciclopedia italiana, – 746 p.
- Corliss K. Slack. (2003). Historical Dictionary of the Crusades. Bloomsbury Academic, – 304 p.
- Cregut, Abbé G. Régis. (1895). Le Concile de Clermont en 1095 et la première Croisade. Clermont-Ferrand: Librairie Catholique, Louis Bellet éditeur, – 276 p.
- Demirkent, Işın. (1997). Haçlı Seferleri. İstanbul: Dünya Yayıncılık, – 306 s
- Gesta Tancredi (1866). In expeditione Hierosolymitana auctore Radulpho Cadomensi ejus familiari. Capitulum XCIX: Discordiae origo // Recueil des historiens des croisades: historiens occidentaux. – T.3. – Paris: Imprimerie nationale, P. 676
- Erdmann Carl. (1935). Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens. Stuttgart: Kohlhammer, – 420 s.
- Foucher de Chartres. (2009). Dieu Le Veut! – Récit De La Première Croisade 1095-1106. Cosmopole. – 206 p.
- Fulcheri Carnotensis. (1913). Historia Hierosolymitana, 1095-1127; mit Erläuterungen und einem Anhang, hrsg. von Heinrich Hagenmeyer. – Heidelberg: Carl Winters, – 916 s.
- Formoso Valentina. (2017). I papi delle crociate e delle Leghe Sante. // Textus et Studia. №3(11). P. 7-40
- Francois Michaud Joseph. (1900). The history of the crusades. New York: A.C.Armstrong & Son. – 542 p.
- Frankopan Peter. (2012). The First Crusade: The Call from the East. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, – 264 p.
- Frantz Funck-Brentano. (1934). Les Croisades. Paris: Flammarion. – 125 p.
- Jackson, Thomas. (2009). Concept of a Crusade. InSight: Rivier Academic Journal, Vol.5, No.2. P. 1-18
- Jaspert, Nikolaus. (2003). Die Kreuzzüge. Darmstadt: Wissenschaftl. Buchgesellschaft, – 180 s.
- Hagenmeyer Heinrich. (1901). Epistola Stephani Comitis Carnotensis ad Adelam, uxorem suam, scripta ex castris obsidionis Nicaenae. Die Kreuzzugsbriefe Aus Den Jahren 1088-1100. Geschichte Des Ersten Kreuzzuges. – Innsbruck: Wagner’sche universitäts-buchhandlung. – 512 s.
- Knoch Peter. (1966). Studien zu Albert von Aachen: Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik. Stuttgart: Klett. – 222 p.
- Mayer H.E. (1965). Geschichte der Kreuzzüge. – Stuttgart: Kohlhammer. – 294 s
- Morisson Cécile. (1969). Les croisades. Presses Universita de France. – 252 p.
- O’Neill, J. John. (2010). “The Crusades: A Response to Islamic Aggression”. Comparative Civilizations Review. Vol.63, No.63. P. 71-79
- Peacock Andrew. (2015). The Great Seljuk Empire. Edinburgh University Press. – 378 p.
- Pernoud Régine. (1959). Les croisés. Paris: Hachette. – 318 p.
- Peters Edward. (1971). The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials. University of Pennsylvania Press. – 248 p.
- Prawer Joshua. (1972). The Crusaders’ Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages. Westport: Praeger, – 587 p.
- Raymond D’Aguilers. (1968). Historia Francorum qui ceperunt Ierusalem / [by] Raymond D’Aguilers; Translated with introd. and notes by John Hugh Hill and Laurita L. Hill. Philadelphia: American Philosophical Society. – 146 p.

- Richard Jean. (1953). *Le royaume latin de Jérusalem*. Paris: P.U.F. – 367 p.
- Runciman Steven. (1987). *A History of the Crusades. Vol.1. The First Crusade*. Cambridge University Press. – 394 p.
- Setton Kenneth Meyer. (1969). *A History of the Crusades*. Wisconsin University Press, – 758 p.
- Susan Edgington. (2004). *The First Crusade*. London: Rosen Central, – 64 p.
- Sybel Heinrich. (1841). *Geschichte des ersten Kreuzzugs*. Düsseldorf: Schreiner, – 551 s.
- Stevenson William Barron. (1907). *The Crusaders In The East*. Cambridge University Press. – 410 p
- Talbot Rice, David. (1968). *Byzantine Painting: the Last Phase*. New York: Dial Press, – 233 p.
- Theodor Wolff. (1891). *Die Bauernkreuzzüge des Jahres 1096: ein Beitrag zur Geschichte der ersten Kreuzzügs*. Tübingen: Fues'schen Buchdruckerei. – 205 s.
- Yaşar Ocak Ahmet. (1997). *Remarques sur les répercussions de la première croisade en Anatolie seldjoukide et dans l'historiographie turque moderne*. In: *Le concile de Clermont de 1095 et l'appel à la croisade. Actes du Colloque Universitaire International de Clermont-Ferrand (23-25 juin 1995)*. Rome: École Française de Rome, P. 313-323.
- Willemart Pierre. (1972). *Mythe et réalité de la Guerre Sainte*. Paris: Gérard & C°. – 352 p.
- Ертов И.Д. (1978). *История крестовых походов*. Москва: Наука, – 180 с.
- Жумағұлов К.Т. (2002). Теоретико-методологические проблемы Всемирной истории. // *Вестник КазНУ им. аль-Фараби*. № 1. С. 8-18.
- Заборов М.А. (1977). *История крестовых походов в документах и материалах*. М.: Высш. школа. – 272 с.
- Комнина Анна. (1996). *Алексиада / Вступ. статья, перевод, комм. Я.Н.Любарского*. СПб: Алетейя. – 704 с.
- Успенский Ф.И. (1970). *История крестовых походов*. Москва: Наука – 220 с
- Фульхерий Шартрский. (2020). *Иерусалимская история / Перевод с латинского, вступительная статья и примечания А. Н. Слэжкина*. СПб.: Евразия. – 368 с.

References

- Albertus (1879). *Alberti Aquensis. Historia Hierosolymitana*. Paris: Imprimerie national. – 713 p.
- Altan, Ebru. (2020). “Haçlı Seferleri ve Anadolu (1097-1190): Türkiye Selçukluları Tarihinde Haçlı Seferlerinin Yeri ve Önemi”. // *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, №.12, S. 35-50
- Asbridge Thomas. (2010). *The Crusades. The War for the Holy Land*. London. Sydney. New York. Toronto, – 767 p.
- Bourgin Georges. *Guibert de Nogent: Histoire de sa vie (1053-1124)*. Paris: A. Picard et fils 1907. – 249 p.
- Comnène Anne. (1937). *Alexiade (règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081-1118)*. ed. Leib, Bernard, Vol.1. Paris: Les Belles Lettres. – 343 p.
- Cardini Franco. (2002). *Studi sulla storia e sull'idea di crociata*. Milano: Editoriale Jouvence, – 510 p.
- Chronique de Matthieu d'Édesse (962-1136)*. Continuée par Grégoire le prêtre Paris: A.Durand, 1858. – 507 p.
- Cerrini S. (2000). *Urbano II, beato. Enciclopedia dei Papi, Vol.1*. Rome: Istituto della Enciclopedia italiana, – 746 p.
- Corliss K. Slack. (2003). *Historical Dictionary of the Crusades*. Bloomsbury Academic, – 304 p.
- Cregut, Abbé G. Régis. (1895). *Le Concile de Clermont en 1095 et la première Croisade*. Clermont-Ferrand: Librairie Catholique, Louis Bellet éditeur, – 276 p.
- Demirkent, Işın. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, – 306 s
- Gesta Tancredi (1866)*. In *expeditione Hierosolymitana auctore Radulpho Cadomensis ejus familiari. Capitulum XCIX: Discordiae origo* // *Recueil des historiens des croisades: historiens occidentaux*. – T.3. – Paris: Imprimerie nationale, P. 676
- Erdmann Carl. (1935). *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*. Stuttgart: Kohlhammer, – 420 s.
- Frankopan Peter. (2012). *The First Crusade: The Call from the East*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, – 264 p.
- Foucher de Chartres. (2009). *Dieu Le Veut! – Récit De La Première Croisade 1095-1106*. Cosmopole. – 206 p.
- Fulcheri Carnotensis. (1913). *Historia Hierosolymitana, 1095-1127; mit Erläuterungen und einem Anhang*, hrsg. von Heinrich Hagenmeyer. – Heidelberg: Carl Winters, – 916 s.
- Formoso Valentina. (2017). *I papi delle crociate e delle Leghe Sante*. // *Textus et Studia*. №3(11). P. 7-40
- Francois Michaud Joseph. (1900). *The history of the crusades*. New York: A.C.Armstrong & Son. – 542 p.
- Frantz Funck-Brentano. (1934). *Les Croisades*. Paris: Flammarion. – 125 p.
- Jackson, Thomas. (2009). *Concept of a Crusade*. In *Sight: Rivier Academic Journal*, Vol.5, No.2. P. 1-18
- Jaspert, Nikolaus. (2003). *Die Kreuzzüge*. Darmstadt: Wissenschaftl. Buchgesellschaft, – 180 s.
- Hagenmeyer Heinrich. (1901). *Epistola Stephani Comitis Carnotensis ad Adelam, uxorem suam, scripta ex castris obsidionis Nicaenae. Die Kreuzzugsbriefe Aus Den Jahren 1088-1100. Geschichte Des Ersten Kreuzzuges*. – Innsbruck: Wagner'sche universitäts-buchhandlung. – 512 s.
- Knoch Peter. (1966). *Studien zu Albert von Aachen: Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik*. Stuttgart: Klett. – 222 p.
- Mayer H.E. (1965). *Geschichte der Kreuzzüge*. – Stuttgart: Kohlhammer. – 294 s
- Morrisson Cécile. (1969). *Les croisades*. Presses Universita de France. – 252 p.
- O'Neill, J. John. (2010). «The Crusades: A Response to Islamic Aggression». *Comparative Civilizations Review*. Vol.63, No.63. P. 71-79
- Peacock Andrew. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh University Press. – 378 p.
- Pernoud Régine. (1959). *Les croisés*. Paris: Hachette. – 318 p.

- Peters Edward. (1971). The First Crusade: The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials. University of Pennsylvania Press. – 248 p.
- Prawer Joshua. (1972). The Crusaders' Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages. Westport: Praeger, – 587 p.
- Raymond D'Aguilers. (1968). Historia Francorum qui ceperunt Ierusalem / [by] Raymond D'Aguilers; Translated with introd. and notes by John Hugh Hill and Laurita L. Hill. Philadelphia: American Philosophical Society. – 146 p.
- Richard Jean. (1953). Le royaume latin de Jérusalem. Paris: P.U.F. – 367 p.
- Runciman Steven. (1987). A History of the Crusades. Vol.1. The First Crusade. Cambridge University Press. – 394 p.
- Setton Kenneth Meyer. (1969). A History of the Crusades. Wisconsin University Press, – 758 p.
- Susan Edgington. (2004). The First Crusade. London: Rosen Central, – 64 p.
- Sybel Heinrich. (1841). Geschichte des ersten Kreuzzugs. Düsseldorf: Schreiner, – 551 s.
- Stevenson William Barron. (1907). The Crusaders In The East. Cambridge University Press. – 410 p
- Talbot Rice, David. (1968). Byzantine Painting: the Last Phase. New York: Dial Press, – 233 p.
- Theodor Wolff. (1891). Die Bauernkreuzzüge des Jahres 1096: ein Beitrag zur Geschichte der ersten Kreuzzüge. Tübingen: Fues'schen Buchdruckerei. – 205 s.
- Yaşar Ocak Ahmet. (1997). Remarques sur les répercussions de la première croisade en Anatolie seldjoukide et dans l'historiographie turque moderne. In: Le concile de Clermont de 1095 et l'appel à la croisade. Actes du Colloque Universitaire International de Clermont-Ferrand (23-25 juin 1995). Rome: École Française de Rome, P. 313-323.
- Ertov I.D. (1978). Istoriya krestovyh pohodov. Moskva: Nauka, – 180 s.
- Zhumagulov K.T. (2002). Teoretiko-metodologicheskie problemy Vsemirnoj istorii. // Vestnik KazNU im. al'-Farabi. № 1. S. 8-18.
- Zaborov M.A. (1977). Istoriya krestovyh pohodov v dokumentah i materialah. M.: Vyssh. shkola. – 272 s.
- Komnina Anna. (1996). Aleksiada / Vstup. stat'ya, perevod, komm. Ya.N.Lyubarskogo. SPb: Aletejya. – 704 s.
- Uspenskij F.I. (1970). Istoriya krestovyh pohodov. Moskva: Nauka – 220 s

Авторлар туралы мәлімет:

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымының докторы, профессор, дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Алматы, Қазақстан.

Абдукадыров Нұржігіт Момынбекұлы – PhD, доцент, Дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Алматы, Қазақстан. E-mail:nurjigit.85.kanuni@mail.ru

Information about authors:

Zhumagulov Kalkaman – doctor of historical science, professor, department of world history, historiography and source studies, Al-Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan

Abdukadyrov Nurzhigit – PhD, Associate Professor, department of world history, historiography and source studies, Al Farabi Kazakh National University. Almaty, Kazakhstan. E-mail:nurjigit.85.kanuni@mail.ru

Сведения об авторах:

Жұмағұлов Калқаман Тұрсынович – доктор исторических наук, профессор, кафедра всемирной истории, историографии и источниковедения, КазНУ им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан);

Абдукадыров Нуржигит Момынбекович – PhD, доцент, кафедра всемирной истории, историографии и источниковедения, КазНУ им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail:nurjigit.85.kanuni@mail.ru).

Келін түсті: 08.08.2025

Қабылданды: 28.08.2025